

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय
आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभाग

कार्य विवरण

१. जडिबुटी, औषधि एवं अनुसन्धान महाशाखा

१.१ जडिबुटी तथा औषधि व्यवस्थापन शाखा

- जडिबुटी सम्बन्धि नीति एवं मापदण्ड निर्धारण सम्बन्धि कार्य गर्ने ।
- औषधीय जडिबुटी तथा स्रोतहरूको संरक्षण, व्यवस्थित अभिलेखीकरण, प्रकाशनका साथै जडिबुटीहरूको वैदिक सम्पदा अधिकार संरक्षण ।
- आयुर्वेद लगायत औषधिहरूको गुणस्तर मापदण्ड निर्धारण गर्ने ।
- आयुर्वेद औषधि उद्योग तथा जडिबुटी प्रशोधन केन्द्र स्थापना, संचालन सम्बन्धि नीति तथा मापदण्ड निर्धारण गर्ने ।
- जडिबुटी खनिज तथा जान्तव सम्बन्धि औषधीय अनुसन्धानमा सहयोग गर्ने ।
- जडिबुटी एवं कच्चापदार्थको गुणस्तर निर्धारण एवं नियमन तथा विदेशबाट आयात हुने वा स्वदेशमा निर्माण गरिने आयुर्वेदीय औषधिहरूको गुणस्तर कायम गर्ने ।
- नेपाल आयुर्वेद भैषज्य संहिता (The Ayurvedic Formulary of Nepal) को समसामयिक संकलन एवं प्रकाशन सम्बन्धि कार्य गर्ने ।
- व्यवसायिक जडिबुटी खेती र बजार व्यवस्थापनमा सहयोग पुर्याउने ।
- जडिबुटी एवं तत्जन्य उत्पादनहरूको प्रदर्शनी, सभा, सम्मेलन, गोष्ठी लगायतका कार्यक्रमहरूमा सहभागी भई प्रदर्शन र सूचना प्रवाह गराउने व्यवस्था मिलाउने ।
- घरेलु जडिबुटी प्रयोगको प्रवर्धन गर्ने र जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।
- अत्यावश्यक आयुर्वेद औषधि सूची तयार र परिमार्जनका साथै मूल्य निर्धारणमा सहजिकरण गर्ने ।
- आयुर्वेद औषधि सम्बन्धमा राय उपलब्ध गराउने ।

१.२ आयुर्वेद स्वास्थ्य प्रवर्धन शाखा

- आयुर्वेद चिकित्सा अन्तर्गतका स्वस्थ आहार (Diet and Nutrition), विहार तथा आचार (Healthy Lifestyle), वातावरणीय स्वास्थ्य (Environmental Health) लगायतका अन्य स्वास्थ्य प्रवर्धनात्मक मौलिक विधि/प्रविधिहरूको समुचित विकास गरि सर्वसुलभ प्रयोगमा ल्याउन प्रोत्साहन गर्ने ।

- खाद्यपदार्थजन्य रोग तथा जीवनशैलीसंग सम्बन्धित रोग नियन्त्रणको लागि आयुर्वेद, योग तथा अन्य वैकल्पिक चिकित्साका विशेष कार्यक्रम संचालन सम्बन्धि मापदण्ड निर्धारण गर्ने ।
- आयुर्वेदीय पद्धतिद्वारा कुपोषण न्यूनीकरण एवं कुपोषणजन्य रोगहरूको रोकथाम, उपचार, व्यवस्थापन, प्रोत्साहन तथा सूचना प्रचार प्रसारको प्रबन्ध मिलाउने ।
- सद्वृत, आचार तथा आहार रसायन, नैतिक शिक्षा जस्ता जीवन व्यवहार परिवर्तन (Life-style modification) सम्बन्धी ज्ञानलाई प्रचार प्रसार गरि व्यवहारिक प्रयोगमा ल्याई स्वस्थ जीवनशैली प्रवर्धन गर्ने ।
- जैविक खेतीलाई प्रोत्साहन गर्न सहयोग गर्ने ।
- स्वास्थ्यलाई हानि गर्ने प्रशोधित, अप्राकृतिक तथा तयारी खानेकुराहरू (fast food), तयारी पेय पदार्थहरू, मदिरा तथा तम्बाकु आदिको सेवनलाई निरूत्साहित गर्न विशेष कार्यक्रम संचालन सम्बन्धी नीति र मापदण्ड निर्धारणमा सहजिकरण गर्ने ।
- आयुर्वेदीय जीवनशैली र चिकित्साद्वारा नसर्ने दीर्घ रोग र मानसिक रोगको उपचार एवं व्यवस्थापन तथा ज्येष्ठनागरिक, मातृ तथा बाल स्वास्थ्य प्रवर्धनका लागि प्रभावकारीता अध्ययन गरी लागु गराउने ।

२. आयुर्वेद चिकित्सा महाशाखा

२.१ आयुर्वेद सेवा व्यवस्थापन शाखा

- आयुर्वेद चिकित्सा सेवा सुदृढीकरण सम्बन्धि कानून, नीति, मार्गदर्शन, गुणस्तर तथा मापदण्ड निर्माण गर्न सहयोग गर्ने ।
- आयुर्वेद चिकित्सा उपचार प्रोटोकल, म्यानुअल, निर्देशिका तयार गर्ने ।
- आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा आयुर्वेदको भूमिकालाई परिभाषित र प्रभावकारी व्यवस्थापनका साथै निरीक्षण, अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने ।
- आयुर्वेद अस्पताल सेवा गुणस्तर सुनिश्चितताका लागि अनुगमन र निरीक्षण गर्ने ।
- निजी तथा गैरसरकारी आयुर्वेद संस्थाहरूको सञ्चालन स्वीकृति अनुगमन सम्बन्धि राष्ट्रिय नीति, निर्देशिका, मापदण्ड निर्माण गर्ने र तोकिए वमोजिम सञ्चालन स्वीकृति दिने ।
- आयुर्वेद अस्पताल फार्मसी सेवा सञ्चालन सम्बन्धि मापदण्ड निर्धारण तथा कार्यान्वयनमा सहजिकरण गर्ने ।
- आयुर्वेद चिकित्सा सेवा सम्बन्धि सूचनामूलक सामग्री उत्पादन, प्रकाशन र प्रसारण गर्ने ।
- आयुर्वेद चिकित्सक एवं अन्य प्राविधिकहरूका लागि सीप विकास र दक्षता अभिवृद्धि सम्बन्धि तालिम आवश्यकता पहिचान एवं कार्यान्वयन गर्ने ।
- क्लिनिकल एवं विविध पक्षहरूमा विषयगत प्रस्तुती, सभा, गोष्ठी, सेमिनार वा सम्मेलनको आयोजना कार्यान्वयन तथा आवश्यकतानुसार सहभागिता जनाउने ।

- निःशुल्क आयुर्वेद स्वास्थ्य शिविरका लागि आवश्यक जनशक्ति परिचालन गर्ने ।
- परम्परागत स्वास्थ्य सेवा प्रदायकहरूलाई गुणस्तरीय बनाउन आवश्यक कार्य गर्ने ।

२.२ अनुगमन, अनुसन्धान तथा समन्वय शाखा

- अनुगमन तथा मूल्यांकन सम्बन्धि खाका तर्जुमा गर्ने र लागु गर्ने ।
- प्रदेशस्तर तहबाट संचालित कार्यक्रमहरूको समीक्षा गर्न सहजिकरण गर्ने ।
- संचालित आयुर्वेद कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता अध्ययन एवं अनुसन्धान तथा नयां स्वास्थ्य कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्न सहजिकरण गर्ने ।
- आयुर्वेद सम्बन्धि कार्यक्रमहरू तथा प्रगतिको विश्लेषण गर्ने ।
- आयुर्वेद विकासका लागि वैदेशिक स्रोतको प्रभावकारी परिचालन र उपयोग गर्न राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरूसंग समन्वय र सहकार्य गर्न सहजिकरण गर्ने ।
- आयुर्वेद स्वास्थ्यकर्मीको वृत्तिविकास र दक्षता अभिवृद्धिका लागि तालिम, अध्ययन, भ्रमण आवश्यकता पहिचान, संचालन र मूल्यांकन गर्ने ।
- स्वास्थ्य संस्थाहरूलाई आवश्यक पूर्वाधार विकासका लागि राष्ट्रिय योजना तर्जुमा गर्न सहजिकरण गर्ने ।
- आयुर्वेद सूचना प्रणालीलाई संस्थागत गर्न समन्वय तथा सहजिकरण गर्ने ।
- स्वास्थ्य सम्बन्धि संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहका अल्पकालिन तथा दीर्घकालिन नीति, रणनीति, योजना तर्जुमा गर्न सहयोग गर्ने ।
- आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्साका विभिन्न विधाहरूमा हुने अध्ययन र अनुसन्धानका लागि समन्वय गर्ने ।
- आयुर्वेद क्षेत्र मानव संशाधन लगायत तथ्यांकको संकलन, प्रशोधन, विश्लेषण, वितरण, संरक्षण, अद्यावधिक, उपयोग तथा प्रकाशन सम्बन्धि कार्य गर्ने ।
- प्रदेश तथा स्थानीय तहको आयुर्वेदको सम्पर्क इकाईको रूपमा कार्य गर्ने ।

३. वैकल्पिक चिकित्सा महाशाखा

३.१ होमियोप्याथी तथा आम्ची चिकित्सा शाखा

- होमियोप्याथी तथा आम्ची चिकित्सा सेवा सुदृढीकरण सम्बन्धि कानून, नीति, गुणस्तर तथा मापदण्ड निर्माणमा सहयोग गर्ने ।
- होमियोप्याथी अस्पताल सेवा गुणस्तर सुनिश्चितताका लागि अनुगमन र निरीक्षण गर्ने ।
- निजी तथा गैरसरकारी होमियोप्याथी र आम्ची चिकित्सा अस्पताल, फार्मेसी अनुगमन सम्बन्धि राष्ट्रिय नीति, निर्देशिका, मापदण्ड निर्माण गर्ने । तोकिए वमोजिम सञ्चालन स्वीकृति सम्बन्धि कार्य गर्ने ।
- होमियोप्याथी फार्मेसी सेवाको गुणस्तर मापन र पृष्ठपोषण गर्ने ।
- होमियोप्याथी तथा आम्ची विषयगत प्रस्तुती, सभा, गोष्ठी, सेमिनार वा सम्मेलनको आयोजना कार्यान्वयन तथा आवश्यकतानुसार सहभागिता जनाउने ।
- होमियोप्याथी तथा सोवारिक्पा (आम्ची) को विकास र विस्तार सम्बन्धि अल्पकालिन र दीर्घकालिन नीति योजना तयार गर्न सहजिकरण गर्ने ।

आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभाग

- हिमाली जिल्लामा परम्परादेखि प्रचलित सोवारिक्पा (आम्ची) उपचार एकाई स्थापनाका लागि सहजिकरण गर्ने ।
- होमियोप्याथी तथा आम्ची चिकित्सा विधा सम्बन्धि अनुसन्धानमूलक कार्यहरूमा सहजिकरण गर्ने ।
- होमियोप्याथी तथा सोवारिक्पा (आम्ची) चिकित्सा क्षेत्रमा अनुसन्धानलाई प्रवर्धन गर्दै अनुसन्धानबाट प्राप्त प्रमाणमूलक व्यवहार वा अभ्यासलाई नीति निर्माण, योजना तर्जुमा, औषधि उपचार पद्धति एवं स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा उपयोग गर्न सहजिकरण गर्ने ।
- प्राविधिकहरूका लागि तालिम आवश्यकता पहिचान र कार्यान्वयन गर्ने ।

३.२ प्राकृतिक तथा अकुपंचर चिकित्सा शाखा

- प्राकृतिक तथा अकुपंचर चिकित्सा सेवा सुदृढीकरण सम्बन्धि कानून, नीति, गुणस्तर तथा मापदण्ड निर्माणमा सहयोग गर्ने ।
- प्राकृतिक तथा अकुपंचर अस्पताल सेवा गुणस्तर सुनिश्चितताका लागि अनुगमन र निरीक्षण गर्ने ।
- निजी तथा गैरसरकारी प्राकृतिक तथा अकुपंचर चिकित्सा अस्पताल अनुगमन सम्बन्धि राष्ट्रिय नीति, निर्देशिका, मापदण्ड निर्माण गर्ने । तोकिए बमोजिम सञ्चालन स्वीकृति सम्बन्धि कार्य गर्ने ।
- प्राकृतिक तथा अकुपंचर फार्मसी सेवाको गुणस्तर मापन र पृष्ठपोषण गर्ने ।
- प्राकृतिक तथा अकुपंचर बिषयगत प्रस्तुति, सभा, गोष्ठी, सेमिनार वा सम्मेलनको आयोजना कार्यान्वयन तथा आवश्यकतानुसार सहभागिता जनाउने ।
- प्राकृतिक तथा अकुपंचरको विकास र विस्तार सम्बन्धि अल्पकालिन र दीर्घकालिन नीति योजना तयार गर्न सहजिकरण गर्ने ।
- प्राकृतिक तथा अकुपंचर चिकित्सा विधा सम्बन्धि अनुसन्धानमूलक कार्यहरूमा सहजिकरण गर्ने ।
- प्राकृतिक तथा अकुपंचर चिकित्सा क्षेत्रमा अनुसन्धानलाई प्रवर्धन गर्दै अनुसन्धानबाट प्राप्त प्रमाणमूलक व्यवहार वा अभ्यासलाई नीति निर्माण, योजना तर्जुमा, औषधि उपचार पद्धति एवं स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा उपयोग गर्न सहजिकरण गर्ने ।
- प्राविधिकहरूका लागि तालिम आवश्यकता पहिचान र कार्यान्वयन गर्ने ।

४. प्रशासन शाखा

४.१ प्रशासन

- विभागस्तरका कर्मचारीहरूको हाजिर तथा बिदा व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्य गर्ने ।
- विभागस्तरका कर्मचारीहरूको व्यक्तिगत विवरण अध्यावधिक गर्ने ।
- दर्ता, चलानी सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- विभागको भवनको सुरक्षा, सरसर्पा, बत्ति, पानी तथा टेलिफोनको प्रबन्ध लगायत आन्तरिक प्रशासन सम्बन्धि अन्य कार्य गर्ने ।
- विभागमा रहेका सरसामानहरूको रेखदेख तथा मर्मत सम्भारको व्यवस्था मिलाउने ।
- जिन्सी व्यवस्थापन गर्ने ।
- विभागीय कामका सिलसिलामा आईपने अन्य प्रशासनिक कार्यहरू गर्ने ।
- विभागस्तरमा कानूनी परामर्श प्रदान गर्ने ।

४.२ आर्थिक प्रशासन

- विभाग र अन्तर्गतको केन्द्रिय वार्षिक आर्थिक विवरण तयार गर्ने ।
- विभाग अन्तर्गत अख्तियारी व्यवस्थापन तथा रकमान्तर गर्ने ।
- अन्तर्गतका शाखाहरूको बजेट निकासा गराउने ।
- आन्तरिक लेखा परिक्षण गराउने ।
- विभाग अन्तर्गतका कार्यालयहरूको अन्तिम लेखा परीक्षण गराउने ।
- बेरुजुको लगत राख्ने ।
- बेरुजु फछ्यौट गराउने ।
- विभागको कार्य संचालनको निकासा लिने ।
- दैनिक कार्य संचालनको लागि खर्च भएको रकम भुक्तानी दिने ।
- मासिक विवरण तयार गरी पठाउने ।
- आर्थिक प्रशासनसंग सम्बन्धित राय सल्लाह प्रदान गर्ने ।
- वार्षिक कार्य योजना तर्जुमा प्रक्रिया तथा कार्यान्वयनमा समन्वय तथा सहयोग गर्ने ।